

Toimittajien ja keskijohdon kokemukset ja selviytyminen työttömyydessä 1990-luvun alkupuolen laman aikana

Tämän väitöskirjatutkimuksen aihepiiriin meidät johdattelee sen tutkimusjoukon yhden naistoimittajan kuvaus työttömäksi jäämisen kokemuksesta.

”Mitkään sanat eivät riitä kertomaan niitä mielenmyllerryksiä, joihin jouduin tuona hetkenä. Elämäni yksi vankka peruspilari oli ollut ansiotyö kodin ulkopuolella. Ja nyt se romahti silmänräpäyksessä. Sen mukana rapisi monia muita pienempiä tukipylväitä, toiset perustuksiaan myöten, toiset puoliväliin. Mieliä oli yhtä kaaosta, ajatuksissa ei ollut ainuttakaan selkeää kiinnukohtaa, kaikki kulminoitui yhteen ainoaan sanaan – työtön.” (Nro 5, toimittajanainen).

Suora lainaus kuvaa ja tiivistää yksilötasolla monia asioita työttömyydestä subjektiivisena kokemuksena ja selviytymisen asetelmana. Ensinnäkin ansiotyö kuvaillaan yhdeksi keskeiseksi elämäalueeksi, jolla on yhteytensä muihin elämäalueisiin. Työttömyys muuttaa koko asetelman epävakaaksi niin, että samalla myös työttömäksi jäämisen uutinen on yhteydessä henkiseen hyvinvointiin ja kykyyn hahmottaa toimintaympäristöä. Tietoisuus elämäntilanteesta, taloudellisen tilanteen ja sosiaalisen vuorovaikutuksen muu-

toksesta on olemassa. Kuitenkin se, mitä kaikkea ja missä mitassa työttömyys tulevaisuudessa kokemuksina ja selviytymisen kannalta merkitsee jää avoimeksi ja huolta herättäväksi kysymykseksi. Ongelma on todellinen, mutta vain osittain hahmotettavissa ja vaikeasti ratkaistavissa.

Tämä sama kysymys, mitä työttömyys merkitsee yksilön kannalta, on ollut esillä läpi työttömyystutkimuksen historian. Tutkimuskohdeksi työttömyys asetettiin ensimmäistä kertaa 1930-luvulla. Leimallisia piirteitä olivat taloustekijöiden keskeisyys ja havainnot absoluuttisesta kurjistumisesta sekä työttömyyden seurausten hahmottaminen vuorovaikutusta rappeuttavana ja henkistä pahoinvointia aiheuttavana kurjistumisena (Jahoda ym. 2002). Alan klassikoksi noussutta etnografisia menetelmiä käyttänyttä ja kehittänyttä Marienthal-tutkimusta samoin kuin aikakauden tutkimusta laajemmin on kritisoitu deterministisyydestä, mutta sille on kokonaisuutta tarkasteltaessa löydetty vain vähän perusteita. Esimerkiksi Marienthalissa ensi kertaa tematisoituun kurjistumisen käsitteeseen liittyen luokiteltiin myös murtumattomat eli aktiivisuutensa työhaussa ja perheen parissa säilyttäneet työttömät.

Kun 1930-luvun työttömyystutkimus oli yksilö- ja yhdyskuntaskeistä, nousi niiden rinnalle 1980-luvulla toisaalta ansiotyö instituutiona ja toisaalta yhteiskunta rakenteellisena työttömyyttä ohjailevana ja suodattavana mekanismina. Marienthal-tutkija Marie Jahodan määrittelemä suhteellisen piilokurjistumisen hypoteesi (1982) tarkasteli työttömyyttä menetyskokemuksena. Se näki ansiotyön sisältävän yksilöiden henkisen hyvinvoinnin kannalta tarpeellisia, mutta

tarkoittamattomina seurauksina syntyviä kokemuksen kategorioita, kuten esimerkiksi mahdollisuuden tavoitella yksilötasoa laajempia päämääriä yksityiselämää laajemmassa toiminnan, kontaktien ja kokemusten sosiaalisessa asetelmassa. Ansiotyö määriteltiin vallitsevaksi, mutta ei ainoaksi edellä mainittuja kokemuksia tuottavaksi instituutioksi. Suhteellisen piilokurjistumisen hypoteesi sivuutti tarkoituksellisesti talouden siksi, että 1930-luvun työttömyydelle tyypillistä absoluuttista kurjistumista ei länsimaisten yhteiskuntien sosiaalipoliittisten tukijärjestelmien kehittyttyä enää 1980-luvulla ollut nähtävissä.

Edellistä kritisoinut David Fryerin formuloima toiminnan rajoittumisen hypoteesi (Fryer ja Payne 1984) puolestaan korosti työttömyyttä katkoksenä elämäntilanteessa ja sijoitti talouden työttömyyden kielteisten seurausten keskeiseksi tekijäksi myös henkisen hyvinvoinnin alueella. Samalla se painotti yksilöiden kykyä toimia aktiivisesti. Hypoteesien välisen kompromissin päätyneen debatin, jossa molemmat näkökulmat todettiin työttömyystutkimuksessa perustelluiksi (Fryer 1986) tärkeä seuraus oli työttömyyden irtaantuminen omaksi tutkimusalueekseen köyhyystutkimuksesta.

Edellisistä näkökulmista erillään kehittyneet sosiaalisen ulkopuolelle jäämisen teoria, jota tutkimustyössä on soveltanut esimerkiksi Martin Kronauer (1998), ja syrjäytymisen tutkimus, jota Suomessa on laajasti toteuttanut esimerkiksi Kari Vähätalo (1998), puolestaan tarkastelevat työttömyyttä yhteiskunnallisissa kontekstissa, jossa tärkeitä tekijöitä ovat työmarkkinat ja yhteiskunnan ohjailevat ja suodattavat mekanismit. Yhteiskunnan

makrotasoon nojaava, mutta tutkimusotteen yksilöön säilyttävä näkökulma on tärkeä. Työttömien arki, selviytymisen ehdot ja mahdollisuudet jäsentyvät työmarkkinoiden ja yhteiskunnan tilanteen sekä tukijärjestelmien pohjalta. Työttömyys on yhteiskunnallinen ongelma.

Suomalaisen yhteiskunnan ja työmarkkinoiden historiassa 1990-luvun alkupuolen lama oli poikkeuksellisen syvä jakso, joka muodosti työttömyyden tutkimiselle luonnollisen koasetelman. Työttömien määrä kasvoi voimakkaasti, mitä ei vuosien 1991 ja 1993 välisenä aikana yritetty kansallisen talouspolitiikan keinoin hillitä. Korkeimmillaan työttömyysaste oli hieman yli 18 prosenttia. Työttömiä oli enimmillään vuoden 1994 alussa noin puoli miljoonaa. Samalla työttömien määrä ylitti moninkertaisesti avointen työpaikkojen määrän. Toisin kuin aikaisempien lamajaksojen aikana työttömyys levisi kaikkien ammatti- ja ikäryhmien ongelmaksi ja pitkäaikaistyöttömyys alkoi lisääntyä. Lamajakso jäi lopulta lyhyeksi. Tilanne alkoi purkautua hitaasti vuonna 1995. Vakavimmat tuolloin esitetyt ennusteet ja uhkakuvat eivät toteutuneet, mutta toisaalta esimerkiksi Matti Kortteinen on todennut lamalla olleen yksilöiden kannalta kauaskantoisia kielteisiä seurauksia (Kortteinen ja Tuomikoski 1998).

Aikaisemman työttömyystutkimuksen perusteella tiedetään, että työttömyys on yhteydessä henkisen hyvinvoinnin alentumiseen, syrjäytymisriskin kohoamiseen ja yksilöiden kannalta eriytyneisiin, mutta usein vaikeisiin selviytymisen asetelmiin. Työttömyyden kokemuksen puolestaan on todettu eriytyvän sukupuolen, iän, ammattistatuksen, perhetyypin (Paul ja Moser, 2009) ja yhteiskunnan ohjausjärjestelmien mukaan (Vähätalo 1998). Työttömyyden aiheuttamat ongelmat välittyvät taloudellisten, sosiaalisten

ja rakenteellisten tekijöiden kautta, ja toisaalta selviytymistä tukevat tekijät välittyvät usein näillä samoilla mekanismeilla. Olemassa olevan tiedon luotettavuuden tustalla ovat tutkimusmenetelmien kehittyminen ja tulosten kasautuminen. Suomessa tätä tietoa ovat tutkimuksillaan lisänneet esimerkiksi Eero Lahelma (1994) ja vastaväittäjäni Simo Mannila (1993).

Runsaasta kansainvälisestä ja kotimaisesta työttömyystutkimuksesta huolimatta toimihenkilöiden ja ammattiryhmien työttömyyttä on tutkittu vain vähän. Toisaalta pitkittäisasetelmia on hyödynnetty työttömyystutkimuksessa verrattain harvoin. Kuitenkin työttömyyden kokemuksen muodostumisen ja työttömyydessä selviytymisen kannalta olennaista on hahmottaa työttömyys paitsi tilannekohtaisina asetelmina myös ajassa etenevänä prosessina. Vastauksia työttömien henkisen hyvinvoinnin muutoksiin, toiminnan aktiivisuuteen tai passiivisuuteen ja yhteiskunnan suodattavien tekijöiden ja tukimekanismien merkityksiin työttömien kannalta on perusteltua etsiä seuranta-asetelmissa

Väitöskirjani on kohdennettu edellä olevat teoreettiset ja yhteiskunnalliset näkökohdat huomioon ottaen. Teoreettinen viitekehys sisältää edellä kuvailut kolme tasoa eli yksilön toimijana ja selviytyjänä, ansiotyön instituutiona sekä yhteiskunnan ja työmarkkinat tutkimus-ajanjaksolla määriteltynä kontekstina. Niihin nojaten on mahdollista saada laaja tarttumapinta työttömyydessä selviytymisen problematiikkaan.

Tutkimusaineisto on kerätty vuosina 1993, 1995 ja 2011. Lähtökohtana oli Kansanrunousarkistoon laman syvimpänä vuonna 1993 kirjoituskilpailuna kerätty Työttömän tarina -aineisto, josta tutkimuksen yhteensä 34 jäsenen joukko on poimittu. Pitkittäisen vertailuasetelman

lähtökohta oli ammattiryhmien eriytynyt mahdollisuus toimia työmarkkinoilla työttömyyden alkaessa. Toimittajat saattoivat yrittää myydä osaamistaan freelance-markkinoilla pienissä erissä juttu kerrallaan. Päälliköiden tilanne puolestaan oli suoraviivaisempi ajautuminen työttömyyteen

Tutkimuksen pääkysymys on, mikä on ammattitautustan, uralla kertyneen osaamisen ja niihin liittyvän ammatti-identiteetin yhteys työttömyydessä selviytymiseen? Tutkimusongelmaa on tarkasteltu myös laajemmin talouden, vuorovaikutuksen, yhteiskunnan suodattavien mekanismien ja yksilöiden selviytymisen resurssien näkökulmasta. Ammattiryhmien lisäksi vertailuja on toteutettu sukupuolen ja työuran vaiheen perusteella.

Tutkimuksessa hyödynnetyn laadullisen aineiston noin 2000 konekirjoitusliuskan sisältökokonaisuutta luonnehtii parhaiten sana rikas. Kirjoitetut ja kerrotut tarinat käsitetään tietoisesti ja tavoitteellisesti konstruoiduiksi kuvauksiksi kokemuksina välittyneestä elämästä (Bruner 2004). Aineiston analyysi toteutettiin temaattisen ryhmittelyn menetelmällä siten, että teemojen rinnalla pystyttiin tarkastelemaan myös tutkimusongelman kannalta tärkeitä yksilötason selviytymisen prosesseja. Teemojen lisäksi analyysissä huomiota kiinnitettiin myös kertovien subjektien arvioimiseen (Sulkunen ja Törrönen 1997).

Kootusti määriteltynä työttömyys on yhteiskunnallinen ongelma, joka kansantalouden nykyään aikaisempaa enemmän globaalien suhdanteiden ja rakenteiden, yritys-elämän ja työmarkkinoiden muutosten seurauksena välittyy yksilöiden elämänkulun ongelmaksi. Tällöin yksilöiden puolestaan pitäisi pystyä selviytymään kotitalouden, sosiaalisen vuorovaikutuksen, henkisen hyvinvoinnin ja toimintakyvyn tasoilla määrittyvästä

työttömyyden ongelmasta, ja kyetä ratkaisemaan se käytettävissä olevilla henkilökohtaisilla resursseilla ja mahdollisilla tukiresursseilla suhteessa yhteiskunnalliseen toimintaympäristöön.

Tämän tutkimuksen potentiaali tuottaa uutta tietoa perustuu edellä kuvattuun ammattiryhmiä tutkimusspesifissä teoreettisessa viitekehässä vertailevaan pitkäaikaisasetelmaan 1990-luvun suomalaisessa lamakontekstissa. Käytettävissä olevan laadullisen aineiston perusteella ei ole pyritty yleistykseen tilastollisessa mielessä, mutta sen sisällä on voitu etsiä toistuvuutta ja selviytymiseen yhteydessä olevia tekijöitä. Niiden todentamisen jälkeen on muotoiltu, tarkennettu ja vahvistettu oletuksia ja käsityksiä työttömyydessä selviytymisestä ajassa etenevänä prosessina.

Tutkimuksen perusteella voidaan tiivistetysti sanoa, että työttömyydessä selviytyminen on yksilön ja toimintaympäristön vuorovaikutusprosessi. Toiminnan aktiiviset ja passiiviset vaiheet vuorottelevat yksilöiden toimintaympäristössään havaitsemia selviytymisen mahdollisuuksia ja työmarkkinatoiminnassa saamia kokemuksia mukailien. Ammattitautaan huomioon ottaminen puolestaan on tärkeä tekijä toisaalta työttömyyden tutkimisessa ja toisaalta työttömien yhteiskunnallisessa tukemisessa, jossa keskeinen elementti on selviytymisen mahdollisuuksien tarjoaminen. Tällä alueella tutkimus tuo uutta tietoa niin, että sen **antama kuva on monin tavoin yhdenmukainen** aikaisempien teoreettisten olettamien ja tutkimusten, myös tilastollisten tutkimusten, kanssa. Laajemmin tarkasteltuna näyttää siltä, että tarve uudelle tiedolle on jatkuva. Työttömyys on osoittautunut pysyväksi, mutta samalla osin muuntuvaksi ilmiöksi Suomessa ja muissa maissa. Sen toistuvista piirteistä esimerkki on tutkimustulok-

sisia eri aikakausina yksilötasolla havaitut samankaltaiset työttömyyteen reagoimisen tavat, mutta toisaalta tutkimuksessa on työttömäksi valikoitumisen ja työttömyyden seurausten näkökulmasta vielä runsaasti vastausta vailla olevia kysymyksiä. Samalla on havaittava, että yhteiskunnan muuttuessa muuttuu oletettavasti myös selviytymisen kontekstuaalinen asetelma. Samalla voivat muuttua hyväksi määriteltävän selviytymisen ja syväksi määriteltävän kurjistumisen ääripäät sekä yksilötason selviytymisen prosessit, painotukset ja aste-erot. Näin ollen muuntuvat ne lähtökohdatkin, jotka työttömien tukemista ajatellen on osattava ottaa huomioon.

On perusteltua arvioida, että työttömyys säilyy toisaalta keskeisenä yhteiskuntapoliittisena ongelmana ja toisaalta tärkeänä tutkimusaiheena myös tulevaisuudessa. Työttömyyteen ei siten pidä tottua, vaan myös tutkimuksessa on etsittävä uusia ratkaisumalleja.

KIRJALLISUUS

- Bruner J. Life as narrative. *Social Research* 2004;71(3):691–709.
- Fryer D. The social psychology of the invisible: an interview with Marie Jahoda. *New Ideas in Psychology* 1986;4(1):107–118.
- Fryer D, Payne R. Proactive behaviour in unemployment: findings and implications. *Leisure Studies* 1984;3(3):273–295.
- Jahoda M. Employment and unemployment. A social-psychological analysis. Cambridge University Press, Cambridge 1982.
- Jahoda M, Lazarsfeld PF, Zeisel H, Marienthal. The sociography of an unemployed community. (With a new introduction by Christian Fleck). Transaction Publishers, New Brunswick 2002. Julkaistu alunperin nimellä: Die arbeitslosen von Marienthal. Verlag von S. Hirzel, Leipzig 1933.

Kortteinen M, Tuomikoski H. Työtön, tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä. Hanki ja Jää. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki 1998.

Kronauer M. “Social exclusion” and “underclass” – new concepts for the analysis of poverty. Teoksessa Hans-Jürgen Andreß (toim.), *Empirical poverty research in a comparative perspective*. Aldershot, Avebury 1998, 51–75

Lahelma E. The patterning of responses to unemployment: deprivation and adaptation. Teoksessa *Economic change, social welfare and health in Europe*. WHO Regional publications. European series 1994;54:5–22.

Mannila S. Työhistoria ja syrjäytyminen. Vaikeasti työllistyvien terveysongelmaisten elämäkulusta. Työpoliittinen tutkimus nro 58. Työministeriö, Helsinki 1993.

Paul KI, Moser K. Unemployment impairs mental health: meta-analysis. *Journal of Vocational Behavior* 2009;74(3):264–282.

Sulkunen P, Törrönen J. Puhujakuva: enonsiaation rakenteet. Teoksessa Sulkunen P, Törrönen J. (toim.) *Semioottisen sosiologian näkökulmia, sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys*. Gaudeamus, Tampere 1997, 96–126

Vähätalo, K. Työttömyys ja suomalainen yhteiskunta. Gaudeamus, Tampere 1998.

PETTERI RAITO

VTT

*Helsingin yliopisto
Valtiotieteellinen tiedekunta
Sosiologian oppiaine*